

Mindaugas Bertašius

Archeologijos vertybės projektuojamo dujotiekio tarp Lenkijos ir Lietuvos trasoje

2014 m. KTU, bendradarbiaudamas su archeologais iš VDKM (K. Šeškevičius) ir LNM (G. Grižas) vykdė projektuojamos dujotiekio trasos istorinius tyrimus ir archeologinius žvalgymus. Tyrimai atlikti pagal „Dujotiekių jungties tarp Lenkijos ir Lietuvos Respublikos teritorijoje statybos poveikio aplinkai vertinimo programą“. Vertinta 165 km ilgio UAB „Kelprojektas“ parinkta trasa su 250 m pločio koridoriais. Dujotiekio Lietuvos teritorijoje pradžia – Jauniūnų dujų kompresorių stoties teritorijoje (Širvintų r.), dujotiekio pabaiga – Lietuvos ir Lenkijos valstybių sienos kirtimo vietoje Lazdijų rajone. Projektuojama dujotiekių jungtis Lietuvos teritorijoje kerta 9 rajonus (21 seniūniją). Projektas yra poveikio aplinkai vertinimo stadijoje, tad nustačius galimą poveikį neregistruotoms naujai aptinkamoms vertybėms, yra galimybė koreguoti trasą išvengiant neigiamo poveikio arba jį gerokai sumažinant.

Projektuojamoje dujotiekio trasoje atlikti istoriniai tyrimai ir archeologiniai žvalgymai, kaupiant įvairius duomenis apie nekilnojamas kultūros paveldo vertybes: renkami atodangose esantys archeologiniai radiniai, lokalizuotos įvairių objektų vietos, fotografuoti kultūros paveldo vertybių požymių turintys objektai, aprašyti vietinių gyventojų turimi radiniai, išskirtinės reljefo ypatybės. Kai kurioms sunkiai žvalgomoms trasos vietovėms naudoti LIDAR duomenys. Žvalgomi objektai buvo vertinami kiek platesnėje zonoje nei trasos koridorius –

iki 625 m pločio zonoje. Mechanškai taikyti šios zonos ribas vizualinių tyrimų ir gyventojų apklausos metu buvo sudėtinga, tad keletas objektų į tyrėjų akiratį pateko ir už nustatytų ribų. Įvertinus sukauptą informaciją buvo suformuluotas pagrindinis reikalavimas statybų darbams. Jo esmė ta, kad statybos darbų metu 24 m arba 14 m pločio statybos zonoje šalinant augalinių ar žemės paviršiaus sluoksni, kartu turi būti atliekami ir archeologiniai žvalgymai.

Po žvalgymų trasos zonoje ir artimoje aplinkoje nustatyta 111 objektų, turinčių paveldo vertingųjų savybių požymių. 250 m pločio dujotiekio trasoje nustatyti 67 potencialūs paveldo objektai, kuriems galimas nors ir trumpalaikis neigiamas poveikis. Įvertinus galimą neigiamą (neigiamą arba nežymiai neigiamą) poveikį siūloma iki pradendant statybų darbus (specialiojo plano rengimo etape) numatyti žvalgomuosius tyrimus 21 nustatyto objekto teritorijoje. Šie objektai pasiskirsto pagal rajonus taip: Lazdijų – 6, Alytaus – 2, Prienų – 2, Kaišiadorių – 5, Elektrėnų – 1, Vilniaus – 1, Širvintų – 4.

Tyrimų metu, remiantis senaisiais XVIII a. pabaigos (Naujosios Rytų Prūsijos provincijos kariniai), XIX a. vidurio (Rusijos 1865–1872 m.) bei XIX a. pabaigos (Rusijos XIX a. pabaigos – XX a. pradžios topografiniai) istoriniais žemėlapiais, nustatytos 24 senosios kaimavietės, užsienių ir palivarkų vietos, vėjo malūno vieta. Pagal tuos pačius žemėlapius, gyventojų apklausą ir žvalgant vietovę lokalizuota 13 dvarviečių ir 2 plytinių vietos.

Remiantis vietovės žvalgymais ir po II Pasaulinio karo sudarytais detaliais Lietuvos vietovių topografiniais 1947–1958 m. žemėlapiais, darytais iki atliekant melioraciją, nustatyta 15 spėjamų senovės gyvenviečių vietų. Paprastai tai salelės – nedidelės pakilumėlės, supamos užpelkėjusių vietų. Labai dažnai šiuo metu me-

1 pav. Pakertų (Kaišiadorių r.) radimvietės medžiaga prie buvusio ežero. M. Bertašiaus nuotr.

Fig. 1. The material from the Pakertai (Kaišiadorys district) find spot near a former lake.

2 pav. Grublėta keramika iš Gluosnininkų / Navininkų spėjamos gyvenvietės (Alytaus r.). M. Bertašiaus nuotr.

Fig. 2. Pottery with rough surfaces from the suspected Gluosninkai / Navininkai settlement (Alytus district).

liuruotoje vietovėje jų praktiškai nebeįmanoma pastebėti, tačiau palyginimas su ankstesniais žemėlapiais išryškina tokias tikėtinas vietas. Kadangi beveik visos jos užžėlę pievomis ir laukais, buvo neįmanoma atlikti dirvožemio paviršiaus žvalgymų. Tik dviejose vietose tokia galimybė buvo, vienoje iš pelkinio ežerėlio salų **Pakertuose** (Kaišiadorių r.), prie anksčiau melioruoto ežero (šiuo metu užpelkėjusio) rasta akmens gabalėlių su aiškiais apdirbimo požymiais (1 pav.). Dar viena I tūkst. gyvenvietė nustatyta **Gluosnininkuose** / **Navininkuose**

(Alytaus r.), greta senkapio. Tai kiek išsiskirianti kalvelė Peršekės upės ir upelio santakoje. Kalva apaugusi daugiamete pieva, tačiau žvalgant kurmiarausius rasta grublėtosios keramikos šukių (2 pav.). Kita I–II tūkst. sandūros gyvenvietė nustatyta Pėdiškiuose (Lazdijų r.), tarp esančio ir naujai surasto senkapio. Gyvenvietė gali būti datuojama plačiu laikotarpiu, nes suartame lauke surinkta įvairaus laikotarpio radinių: būdingų akmens amžiui (apdirbto titnago gabalėliai), I–II tūkst. pradžios laikotarpį apibūdinančios lipdytos ir apžiestos keramikos (3 pav.), taip pat rasta sodybvietai būdingų radinių (keramika, geležies dirbinių fragmentai).

Dauguma dvarviečių ar kaimaviečių šiuo metu visiškai nesiskiria aplinkoje. Paprastai tai ariami laukai ar pievos. Tik kai kur iki šių dienų išlikusios sodybos senosiose kaimavietėse (Pievagaliai), ar išlikę buvusių sodybviečių pėdsakai (Draučių užsienis). Kiek aiškesnė dvarviečių vieta, paprastai jas žymi buvusių parkų fragmentai, medžiai, pastatų likučiai (Lazdijų r. Vytautiškės, Prienų r. Kurmoniškių, Kašonių, Jakniškių, Kaišiadorių r. Purvininkų, Pakertų, Elektrėnų sav. Kloninių Mijaugonių, Širvintų r. Plikiškių dvarvietės).

Didelę archeologinės vertybės poįmyti turinčių objektų grupę sudaro spėjami senkapiai. Galima pažymėti dvejopą šių objektų pobūdį. Vieną grupę sudaro tie, kurie vietovės reljefe išsiskiria požymiais (paprastai taisyklinga aplinkoje išsiskiriančios kalvos forma), leidžiančiais spręsti apie spėjamą senkapio vietą. Tačiau trūksta kitokio pobūdžio duomenų (nežymimi istoriniuose žemėlapiuose, negauta informacijos iš gyventojų, kai kuriuos jų, nors ir nelokalizudami, mini VAK dokumentai). Tyrimų metu nustatytos 8 tokių spėjamų senkapių vietos, dar vieno minimo dokumentuose nepavyko lokalizuoti. Tuo pačiu norisi paminėti kitą sen-

kapių grupę – tai neabejotini objektai, turintys vertingųjų savybių požymių. Nustatyta 10 tokių objektų. Paprastai jie žymimi istoriniuose žemėlapiuose, kai kuriais atvejais ir pokariniuose XX a. vidurio topografiniuose žemėlapiuose, ar net 1980–1985 m. Respublikinio žemėtvarkos projektavimo instituto sudarytuose rajonų žemės naudojimo žemėlapiuose. Tai palengvino jų lokalizaciją, dalies tokių objektų buvimo vietą patvirtino ir gyventojų apklausa. Tačiau buvo surastas toks objektas, apie kurį nei žemėlapiuose, nei istoriniuose dokumentuose nerasta jokios informacijos. Tai Lazdijų r. **Pėdiškių** kaimo senkapis. Čia nustatyti du senkapiai, esantys greta, vienas nuo kito nutolę apie 200 m. Vienas šių senkapių pažymėtas kryželiu ir jis nurodytas žemėlapiuose, kito vietą atskleidė radiniai. Žvalgant ariamą lauką rasta išmėtytų žmonių kaulų fragmentų (kaukolės, šonkaulių, dubenkaulio dalys) ir tokiam objektui būdingų radinių – žalvarinis apkalėlis, 3 monetos, karolis. Šį šiuo metu žalojamą senkapį būtina įtraukti į NKVR.

Prie šios grupės reikėtų priskirti ir dar vieną objektų grupę – senąsias kaimo kapines. Paprastai jos dar veikiančios arba jose dar galima rasti antkapinių paminklų, liudijančių laidojimą dar XX a. Dalis šių kapinaičių yra pažymėta senesniuose topografiniuose bei žemėtvarkos žemėlapiuose, tačiau nė viena jų nėra įtraukta į NKVR. Daugumai šių kapinaičių nekyla sunaikinimo grėsmė, tačiau visoms joms būtina teisinė apsauga. Iš jų išsiskyrė kiek nušaliau nuo trasos esančios **Vošiškių** kaimo (Prienų r.) senosios kapinės. Tai neveikiančios pri-

4 pav. Vošiškės kaimo (Prienų r.) kapinės su lieto ir kalto metalo antkapiniais paminklais.
M. Bertašiaus nuotr.

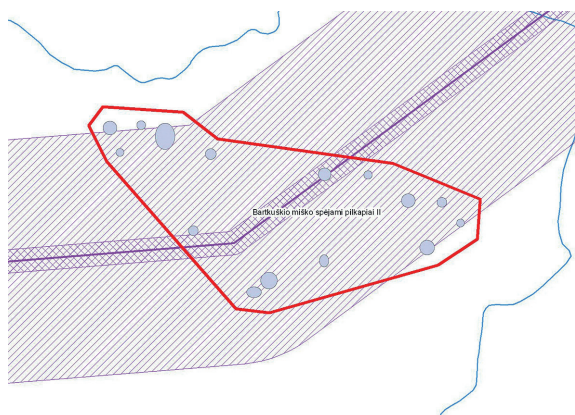
Fig. 4. Vošiškės village (Prienai district) cemetery with cast and hand-forged metal grave markers.

3 pav. Pėdiškių (Lazdijų r.) senovės gyvenvietės keramika. M. Bertašiaus nuotr.

Fig. 3. Pottery from Pėdiškiai (Lazdijai district) old settlement.

5 pav. Bartkuškio miško (Širvintų r.) pilkapių vieta, apibrėžta KPC. M. Bertašiaus brėž.

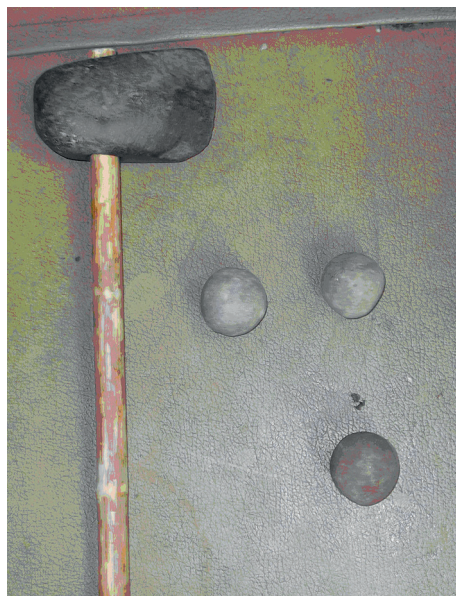
Fig. 5. Bartkuškis forest (Širvintos district) barrow site, which was defined by the KPC.

žiūrimos kapinės, jose gausu meniškų kalto ir lieto metalo kryžių, matomi paminklai su datomis 1877–1937 m. (4 pav.), P pusėje matyti anksčiau iškastos žvyro duobės. Buvo nustatyta 10 tokių objektų. Taip pat prie šios grupės reikėtų priskirti ir šiuo metu KPD neregistruotas ir neturinčias teisinės apsaugos kaimo kapinaites. Rengiamoje poveikio aplinkai vertinimo ataskaitoje ir koreguojant dujotiekio trasą, numatoma šiuos objektus apeiti, taip išvengiant galimo jų pažeidimo.

Iš rečiau aptinkamų, bet turinčių kultūrinę bei istorinę vertę, reikėtų paminėti II Pasaulinio karo įtvirtinimus ties **Dzūkų** kaimu (Lazdijų r.), **Šeštokų** I Pasaulinio karo vokiečių karių kapinės, nelokalizuotas, bet gyventojų apklausoje nurodytus II Pasaulinio karo vokiečių karių kapus **Tūriškių** kaime (Lazdijų r.). Iš istorinių šaltinių ir gyventojų apklausos išsiaiškinta apie spėjamą kryžiuočių karų laikų slėptuvę ir kūlgrindą Balvoniškių raisto saloje Vėžiongirėje (Prienų r., **Vėžionių** kaimas). Keliose vietose pavyko nustatyti (be tikslios lokalizacijos) apy-

tikres senojo kelio ir perkėlos per upę vietas (Alytaus r., Panemunininkų k. XVIII a. pabai-gos kelio vieta; Prienų r., Grikapėdis / Verbyliškės kaimas, nurodoma seno kelio vieta, perkėla, minima XVIII a.; Elektrėnų savivaldybės Lubaka, Prakusos upelio slėnis, senojo kelio vieta ir tiltas). Šiose vietose dar paprastai nurodoma ir buvusi smuklė, kartais malūnas. Žvalgant arimą prie Krokialaukio nustatyta buvusios kalvės vieta (Alytaus r., **Maštalierių** kaimas), prie kelio čia rasti išmėtyti geležies dirbiniai, šlako gabalai.

Analizuojant *LIDAR* duomenų pagrindu generuotus reljefo nelygumus buvo nustatyta spėjamų **Bartkuškio** miško (Širvintų r.) pilkapių vieta, ji patikslinta vietovės žvalgymų metu.

6 pav. Zabarijos kaimo (Elektrėnų sav.) gyventojų radiniai, akmeninis kirvis ir trintuvai. M. Bertašiaus nuotr.

Fig. 6. Finds belonging to the inhabitants of Zabarija village (Elektrėnai municipality): a single-edged axe and handstones.

Pagal gautus duomenis KPC identifikavo ir apibrėžė naujai atrasto pilkapyno ribas (5 pav.).

Zabarijos kaimo (Elektrėnų sav.) gyventoja minėjo prie Rugtupio upelio rastus archeologinius radinius – akmeninį kirvį, akmens trintuvus (6 pav.), tačiau ši upelio vieta nepatenka į dujotiekio trasos zoną.

Remiantis tyrimų rezultatais, buvo nustatyti neigiamą poveikį mažinančių priemonių bendrieji reikalavimai, kuriuose suformuluota tyrimų užduotis pirmam ir antram darbų etapams: iki pradant statybų darbus ir juos vykdanant. Taip pat įvertinus naujai nustatytų spėjamų kultūros paveldo objektų būklę, siūloma dalį jų registruoti NKVR kaip turinčius aiškių vertingųjų savybių požymių.

The archaeological properties along the route of the planned gas main connection between Poland and Lithuania

In 2014, a historical investigation and a field survey were conducted along the route, in Lithuanian territory, of the planned gas main connection between Poland and Lithuania. A 250 m wide territory along the 165 km planned route selected by *Kelprojektas*, UAB was evaluated. In gathering information about unregistered immovable cultural heritage properties, the route was surveyed, the inhabitants questioned, and archival data, historical maps, and topographic maps investigated. After conducting these investigations, initial data was obtained about more than a hundred suspected objects along the route. 111 objects with signs of valuable features were preliminarily determined to exist in the route's zone and in its immediately vicinity. After conducting an assessment of the 250 m wide gas main corridor in accor-

dance with the requirements formulated by the KPD, 67 potential objects, for which a negative effect is possible, even if it is short-lived, were determined to exist, i.e. the protection zone of these suspected objects lay in the route's corridor. These objects were manor and village sites, old cemetery locations (Fig. 4), suspected old settlements (Figs. 1–3), old ferry locations, etc. (Figs. 5, 6).

Žilvinas Montvydas

Žvalgymai Barstyčių seniūnijoje

2014 m. balandžio mėnesį šio straipsnio autorius gavo duomenų, kad ŽMA saugomi du Geldėnų ir Kruopių kaimuose (Skuodo r., Barstyčių sen.) (1 pav.) surasti archeologiniai radiniai – apyrankė smailėjančiais galais ir kryžinis smeigtukas (2, 5 pav.). Šiuose kaimuose nebuvo į NKVR įtrauktų archeologinių objektų, tačiau istoriografijoje minimas Geldėnų kapinynas (LAA, V., 1977, t. III, p. 39), netoliese yra Mikytų (Skuodo r., Notėnų sen.) piliakalnis, o greta jo surasti Šliktinės (Mikytų) lobiai (*ATL 1970 ir 1971 metais*, V., 1972, p. 84–85; *ATL 2012 metais*, V., 2013, p. 591–594) rodo, kad apylinkėse gali būti nežinomų geležies amžiaus archeologinių paminklų.

Minėti kaimai nesulaukė didelio tyrinėtojų dėmesio. 1966 m. Kruopiuose lankėsi LII žvalgomoji ekspedicija (A. Tautavičius), jos dalyviai aprašė spėjamą piliakalnį – natūralią kalvą, vadinamą Pūkštos kalnu (*LLIR*, f. 1, b. 246, p. 76–77). Apie apylinkių mitologinius ir archeologinius objektus duomenys buvo renkami XX a. 9 dešimtmčio pradžioje (V. Vaitkevičius). Istorikas Tomas Baranauskas Geldėnų (Gelin-